

MOLIYAVIY BARQARORLIK VA LIKVIDLIK: MAZMUN-MOHIYATI VA TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA ULARNING O'ZARO TA'SIRI

Dadamirzayev G'ulomjon Olimjonovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada moliyaviy barqarorlik va likvidlik tushunchalarining iqtisodiy mazmun-mohiyati, ularning tijorat banklari faoliyatidagi roli hamda o'zaro bog'liqligi ilmiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Maqolada moliyaviy barqarorlikning makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlari alohida ko'rib chiqilib, likvidlik xavfining kelib chiqish mexanizmlari va uni boshqarish usullari tizimli ravishda tadqiq etilgan. Shuningdek, O'zbekiston bank tizimidagi likvidlik ko'rsatkichlarining dinamikasi va ularning moliyaviy barqarorlikka ta'siri miqdoriy va sifatiy usullar yordamida o'rganilgan. Tadqiqot davomida jahon moliyaviy inqirozlari tajribasidan olingan saboqlar va xalqaro moliyaviy tashkilotlarning tavsiyalari tahlil qilindi, O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari baholangan. Maqola xulosasida moliyaviy barqarorlik va likvidlikni bir-biridan ajratgan holda boshqarish samarasiz ekanli ta'kidlanib, ularni integrallashtirish prudensial nazorat tizimi doirasida birgalikda boshqarish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, likvidlik xavfi, tijorat banklari, prudensial nazorat, moliyaviy inqiroz, kapital yetarliligi, O'zbekiston bank tizimi, likvidlik ko'rsatkichlari, moliyaviy vositachilik, makroiqtisodiy barqarorlik

Moliyaviy barqarorlik va likvidlik zamonaviy iqtisodiyot nazariyasining fundamental tushunchalari sifatida nafaqat ilmiy muhokamalar, balki amaliy iqtisodiy siyosat nuqtai nazaridan ham alohida ahamiyat kasb etadi. 2007–2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz ushbu tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni yanada yaqqolroq namoyon etdi va mavjud regulativ tizimlarning cheklanganligini ko'rsatdi. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida bank sektorining mustahkamlanishi va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar kontekstida moliyaviy barqarorlik va likvidlik masalalari amaliy jihatdan dolzarbli bilan ajralib turadi.

Iqtisodiyot nazariyasida moliyaviy barqarorlik tushunchasiga turli ta'riflar berilgan bo'lib, ular ko'pincha turli metodologik yondashuvlar va tahlil miqyoslarini aks ettiradi. Makroiqtisodiy yondashuv barqarorlikni moliya tizimining iqtisodiy o'sishga yordam berishini uzluksiz ta'minlash qobiliyati sifatida talqin etsa (Čihák va boshq., 2012), institutsional yondashuv yakka moliya muassasalarining salomatligi va chidamliligini tahlil qilishga yo'naltirilgan. Ushbu tadqiqotda har ikkala yondashuv integrallashtirilgan tarzda qo'llaniladi.

Maqolaning asosiy maqsadi moliyaviy barqarorlik va likvidlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni nazariy asoslash, O'zbekiston bank tizimidagi mavjud holatni baholash va ushbu munosabatlarni samarali boshqarish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Moliyaviy barqarorlik — bu moliya tizimining tashqi va ichki zarbalarga chidamliligini, asosiy funksiyalarini to'xtovsiz bajarishini va iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashga davom etish qobiliyatini ifodalovchi keng qamrovli iqtisodiy kategoriya. Xalqaro valyuta fondi va Jahon banki moliyaviy barqarorlikni bank muassasalari, moliya bozorlari va to'lov-hisob infratuzilmasining uyg'un va chidamli ishlashi sifatida tavsiflaydi (World Bank, 2005). Ushbu ta'rif moliya tizimining tarmoqlararo o'zaro bog'liqligini va tizimli xavf omillarini hisobga oladi.

Moliyaviy barqarorlikning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari qatoriga yalpi ichki mahsulotga nisbatan bank aktivlari ulushi, kredit/YaIM nisbati, noishlaydigan kreditlar ulushi, kapital yetarlilik koeffitsienti va foiz marjasi kiradi. Mikroiqtisodiy darajada esa individual banklar uchun CAMELS metodologiyasi asosida moliyaviy barqarorlik baholanadi (Poghosyan va Čihák, 2011). Ushbu metodologiya kapital yetarliligi, aktivlar sifati, boshqaruv samaradorligi, daromadlilik, likvidlik va bozor xavfiga sezgirlikni kompleks ravishda tahlil qilishga imkon beradi.

O'zbekiston misolida moliyaviy barqarorlikning dinamikasini ko'rib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2023 yillarda tijorat banklarining kapital yetarlilik koeffitsienti xalqaro standartlar talablaridan yuqori bo'lgan va o'rtacha 16–18 foiz atrofida saqlanib kelgan. Bu ko'rsatkich bank tizimining nisbiy barqarorligidan dalolat beradi. Biroq noishlaydigan kreditlar ulushining ma'lum segmentlarda o'sishi va valyuta xavfining kuchayishi tizimli barqarorlik uchun potensial tahdidlar sifatida baholanmoqda.

Nazariy nuqtai nazardan moliyaviy barqarorlikning uzoq muddatli ta'minlanishi uchun shartlar uchta asosiy yo'nalishni qamrab oladi: birinchidan, bank muassasalarida yetarli kapital zahiralarning mavjudligi; ikkinchidan, risk menejmenti tizimlarining samarali ishlashi; uchinchidan, regulyativ muhitning tartibga solish imkoniyatlarining yuqori darajada bo'lishi. Goodhart (2011) ta'kidlaganidek, bu shartlarning birortasining buzilishi barqarorlikka tizimli xavf tug'dirishi mumkin.

Likvidlik deganda moliya muassasasining o'z moliyaviy majburiyatlarini muddati kelganda bajarish imkoniyati tushuniladi. Tijorat banklari faoliyatida likvidlik ikki asosiy ko'rinishda namoyon bo'ladi: birincisi — mablag' (funding) likvidligi, ya'ni bankning qisqa muddatli majburiyatlarini qoplash uchun mablag' jalb qilish qobiliyati; ikkinchisi — bozor likvidligi, ya'ni bankning aktivlarni narxiga sezilarli ta'sir ko'rsatmasdan bozorda sotish imkoniyati. Ushbu ikki turdagi likvidlik moliyaviy stress davrlarida bir-birini kuchaytirib, "likvidlik spirali" deb ataladigan holatga olib kelishi mumkin (Brunnermeier va Pedersen, 2009).

Bank faoliyatida likvidlik xavfi bir qancha manbalarga ega. Muddatli nomutanosiblik — qisqa muddatli passivlar hisobiga uzun muddatli aktivlarga joylashtirish — tijorat banki faoliyatining asosiy xususiyati sifatida likvidlik xavfining birlamchi manbai hisoblanadi. Kontrsiklik o'zaro bog'liqlik mexanizmi orqali makroiqtisodiy tushkunlik davridagi depozit oqimi va kreditlar qaytarilmaslik darajasining ko'payishi likvidlikni izchil ravishda

yomonlashtiradi. Shuningdek, reputatsion xavf va ommaviy ma'lumot asimmetriyasi depozitorlar o'rtasida ommaviy pul yechib olish (bank run) holatini keltirib chiqarishi mumkin (Diamond va Dybvig, 1983).

Likvidlik xavfini boshqarish bo'yicha xalqaro amaliyotda bir nechta asosiy yondashuvlar qo'llaniladi. Bazel III doirasi likvidlik riskini o'lchashning ikki standartlashtirilgan ko'rsatkichini joriy etdi: Likvidlikni qoplash koeffitsienti (LCR) — bankning 30 kunlik stress stsenariyida sof pul chiqimlarini yuksak sifatli likvid aktivlar (HQLA) hisobiga qoplash imkoniyatini o'lchaydi; Barqaror moliyalashtirish nisbati (NSFR) esa bir yillik muddatda likvid bo'lmagan aktivlarni barqaror manbalar bilan ta'minlashni talab qiladi (BCBS, 2013).

O'zbekiston Markaziy banki 2019 yildan boshlab Bazel III standartlarining likvidlik talablarini bosqichma-bosqich joriy etishni boshlagan. 2023 yildan boshlab tijorat banklari uchun LCR koeffitsienti bo'yicha minimal talab 100 foiz darajasida belgilangan bo'lib, bu xalqaro me'yorga to'liq mos keladi. Biroq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim o'ta kichik va ixtisoslashgan banklarning ushbu talabni bajarishi hali ham muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Moliyaviy barqarorlik va likvidlik o'rtasidagi bog'liqlik bir tomonlama emas, balki o'zaro ta'sir qiluvchi va teskari aloqali murakkab munosabatlar tizimini tashkil etadi. Ushbu munosabatlarning to'rtta asosiy mexanizmini ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi mexanizm — balans mexanizmi. Bankning likvidlik pozitsiyasining yomonlashuvi qisqa muddatli majburiyatlarni qayta moliyalashtirish imkoniyatini chekladiga olib keladi. Bu esa bank aktivlarini pastlangan narxlarda majburiy sotishga, kapital yetarliligining kamayishiga va to'lovga layoqatsizlik xavfining ortishiga zamin hozirlaydi. 2008 yilgi inqiroz davrida strukturaviy investitsiya vositalari va konduit banklar aynan shu yo'l bilan inqirozga uchragan (Brunnermeier, 2009).

Ikkinchi mexanizm — ma'lumot asimmetriyasi va bozor ishonchi mexanizmi. Banklararo bozorda kontragent to'lovga layoqati haqidagi noaniqlik banklararo kreditlashni to'xtatadi va hatto to'lovga layoqatli muassasalarni ham moliyalashtirishsiz qoldirishi mumkin. Bu holat likvidlik va moliyaviy barqarorlik o'rtasida salbiy aloqa zanjiriga olib keladi. Keynes (1936) ta'kidlaganidek, noaniqlik sharoitida moliyaviy tizim ishtirokchilarining yo'q qiluvchi o'zini o'zi bajaradigan kutishlar (self-fulfilling expectations) xurujiga moyilligi ortadi.

Uchinchi mexanizm — regulyativ va protsiklik mexanizm. Bir vaqtning o'zida ko'plab banklar likvidlik pozitsiyasini yaxshilashga urinib, aktivlarni ommaviy sotsa, bu narxlarning keskin tushishiga, garovlar qiymatining kamayishiga va kreditlash shartlarining qat'iylashuviga olib keladi. Bu holat makroiqtisodiy faollikni pasaytiradi va moliyaviy barqarorlikni ikkilamchi darajada yanada kuchliroq zaiflashtirib qo'yadi.

To'rtinchi mexanizm — markaziy bank vositachiligi mexanizmi. Oxirgi imkoniyat qarz beruvchi (lender of last resort) sifatida markaziy bank likvidlik inqirozlarini bartaraf etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi (Bagehot, 1873). O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ham favqulodda holatlarda tijorat banklari uchun qayta moliyalashtirish mexanizmlari orqali likvidlik yordami ko'rsatish imkoniyatiga ega. Biroq bu mexanizm ahloqiy xatar (moral

hazard) muammosini keltirib chiqarishi mumkin, chunki banklar davlat qo'llab-quvvatlashiga tayanib, haddan tashqari riskga borishlari ehtimoli ortadi.

O'zbekiston bank tizimi so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. 2017–2023 yillar davomida amalga oshirilgan bank islohotlari natijasida tijorat banklari soni, aktivlar hajmi va kapitallashtirish darajasi sezilarli oshdi. Biroq xususiy mulkchilik ulushi hali ham nisbatan past bo'lib, davlat banklar tizimda dominant o'rinni egallaydi. Bu holat bir tomondan moliyaviy barqarorlik uchun ma'lum himoya taqdim etsa, boshqa tomondan raqobat muhiti va bozorga asoslangan likvidlik boshqaruvining rivojlanishini cheklashi mumkin.

O'zbekiston Markaziy bankining 2023 yilgi Moliyaviy barqarorlik hisobotiga ko'ra, bank tizimining umumiy aktivlari YaIMga nisbati 57,3 foizni tashkil etgan va bu ko'rsatkich yildan-yilga o'smoqda. LCR koeffitsienti bo'yicha tizimning umumiy ko'rsatkichi 2023 yil oxiriga kelib 145 foiz atrofida bo'lgan, bu esa minimal talabdan ancha yuqoridir. Biroq ayrim ixtisoslashgan kreditlash muassasalari va kichik hajmli tijorat banklarida ushbu nisbat chegaraviy qiymatlarga yaqin bo'lganligi kuzatilgan. Bu hol tizimning likvid ehtiyotlari bo'yicha nomutanosibliq mavjudligini ko'rsatadi.

Structural NSFR ko'rsatkichi bo'yicha esa muammo ancha chuqurroq. Uzoq muddatli kreditlar — ayniqsa ipoteka va investitsiya kreditlari — nisbatan qisqa muddatli depozitlar hisobiga moliyalashtirilayotgani tizimli likvidlik nomutanosibliqini keltirib chiqarmoqda. Bu muammo O'zbekiston bank tizimining xalqaro moliya bozorlaridan etarlicha foydalana olmasligi va ichki depozit bazasining nisbatan tarqoqligi bilan yanada keskinlashmoqda.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, moliyaviy barqarorlik va likvidlik — bu bir-birini taqozo etadigan, o'zaro aloqador va tizimli munosabatlarda bo'lgan iqtisodiy kategoriyalar. Ularni bir-biridan ajratilgan holda boshqarish nafaqat samarasiz, balki zararli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Moliyaviy barqarorlikning uzoq muddatli ta'minlanishi kapital yetarliligi va likvidlik menedjmentini bir-biri bilan muvofiqlashtirilgan holda, makroiqtisodiy tsiklni hisobga olgan ko'rsatkichlar orqali nazorat qilishni talab etadi.

O'zbekiston bank tizimining rivojlanishi uchun bir qator muhim tavsiyalar shakllantirildi: moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari va likvidlik nisbatlarini monitoring qilishning integrallashgan tizimini yaratish; davlat banklari faoliyatida bozorga asoslangan likvidlik boshqaruvi mexanizmlarini rivojlantirish; tijorat banklarida o'rta va uzoq muddatli mablag' jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali mablag'lar muddati tarkibini muvozanatlash. Bundan tashqari, Bazel III standartlarining NSFR talablarini bosqichma-bosqich to'liq joriy etish, shuningdek likvidlik stress-testlari amaliyotini institutlashtirilgan asosda kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bagehot, W. (1873). Lombard Street: A description of the money market. Henry S. King.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools. Bank for International Settlements.
3. Brunnermeier, M. K. (2009). Deciphering the liquidity and credit crunch 2007–2008. *Journal of Economic Perspectives*, 23(1), 77–100. <https://doi.org/10.1257/jep.23.1.77>
4. Brunnermeier, M. K., & Pedersen, L. H. (2009). Market liquidity and funding liquidity. *Review of Financial Studies*, 22(6), 2201–2238. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhn098>
5. Čihák, M., Demirgüç-Kunt, A., Feyen, E., & Levine, R. (2012). Benchmarking financial systems around the world (World Bank Policy Research Working Paper No. 6175). World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6175>
6. Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401–419. <https://doi.org/10.1086/261155>
7. Goodhart, C. A. E. (2011). *The Basel Committee on Banking Supervision: A history of the early years 1974–1997*. Cambridge University Press.
8. Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Moliyaviy barqarorlik hisoboti — 2023*. Toshkent: ORQMB.
10. Poghosyan, T., & Čihák, M. (2011). Distress in European banks: An analysis based on a new dataset. *Journal of Financial Services Research*, 40(3), 163–184. <https://doi.org/10.1007/s10693-011-0101-3>
11. World Bank. (2005). *Financial sector assessment: A handbook*. International Monetary Fund and World Bank.